

ЗА ПРАРОДИНАТА И ПРОИЗХОДА НА ХУНИТЕ

И. Иванов, М. Минкова

Иванов И., Минкова М. За прародината и произхода на хуните. Чрез етимологията на няколко хунски лични имена, племенни названия и думи, останали в българския език, се осветлява произходът на хуните. Българските думи *бара* „река“, *чурка* „струйка вода“, *шавар* „крайречна тръстика“ и *шубрак* „нискостеблена гора“ имат точни съответствия в тунгусо-манджурските езици. Хунските думи *хуту* „престолонаследник“ и *керка* съответстват на тунгусо-манджурските *хутен* „син“ и *гирке* „жена“. Хунското лично име *Алдан* (*Улдин*, *Атила*) и племенното име *ултиндзури* са близки до хидронима *Алдан*. Горният анализ посочва пратунгусо-манджурските племена като първоизточник на тези хунски думи.

Ключови думи: хун-ну; прародина; тунгусо-манджури; Ултин-Атила; река Алдан.

Иванов И., Минкова М. О родине и происхождении хун-ну. В статье обсуждается происхождение гуннов по этимологии нескольких гуннских имен, племенных названий и реликтовых слов в болгарском языке. Болгарские слова *бар* «река», *чурка* «струя воды» *шавар* «прибрежные камыши» и *шубрак* «кустарник» имеют точные совпадения в тунгусо-маньчжурских языках. Гуннские слова *хуту* «престолонаследник» и *керка* совпадают с тунгусо-маньчжурские *хутен* «сын» и *гирке* «женщина». Хунское личное имя *Алдан* (*Улдин*, *Атила*) и племенное название *ултиндзури* сходны с гидронимом *Алдан*. Приведенный выше анализ указывает на пратунгусо-маньчжурских племен как источник этих гуннских слов.

Ключевые слова: хун-ну; прародина; тунгусо-маньчжури; Ултин-Атила; река Алдан.

Ivanov I., Minkova M. On the Motherland and Origin of the Huns. This article highlights the origin of the Huns according to the etymology of several Hun names, tribal names and word remnants in Bulgarian language. Bulgarian words *bar* “river”, *churka* “jet of water”, *shavar* “riverside reeds” and *shubrak* “low-stem bush forest” have exact matches in Manchu-Tungusic languages. Hun words *hutu* “crown prince” and *kerka* match Manchu-Tungus *huten* “son” and *girke* “woman.” Hun personal name *Aldan* (*Uldin*, *Attila*) and tribal name *ultindzuri* sound like the hydronym *Aldan*. The analysis made above indicates Proto-Manchu-Tungus tribes as a source of those Hun words.

Keywords: Hun-nu; homeland; Manchu-Tungus; Ultin-Attila; river Aldan.

От дълбока древност земите северно от Китай са населявани от автохтонни монголоидни, некайтайски племена, най-големите от които са хун-ну (*xiongnu*, *hsiongnu*, *хсионгну*), сюн-ну, хун-ну, азиатски хуни) и сянь-би (*xianbei*, *xiānbēi*).

Езикът и самоназванието на хун-ну остават практически неизвестни¹. Установени са само десетина лични имена на хуните, племенни названия, няколко хунски титли и религиозни термини като например *ченли* «небе, небесен» е названието на върховния хунски бог, *шанюй* е титлата на хунския владетел, а *chenli gydu shanü* «син на небето» е пълната владетелска титла. Самото название хун-ну (*hsiongnu*) е китайско и означава „северни варвари“. Много популярна е теорията, че хун-ну са сродни на тюрките, но според други по-нови теории хун-ну са народ, различен от тюрките². Напоследък енергично се аргументира родството на хун-ну с енисейските народи, теза, изказана за първи път от Ласло Лигети и застъпвана от Едвин Пълибланк и Александър Вовин³.

Смята се, че племената сянь-би са предци на днешните монголци. В периода 93–234 г. те създават племенно обединение с център днешна Източна Монголия. По-късно, в периода 330–555 г. върху земите на днешна Южна Монголия и Северен Китай (Вътрешна Монголия) възниква друго тяхно племенно обединение, известно с китаизираната форма на собственото им име – жужан или руран (*Rouran*, *Jou-jan*, *Juan-Juan*, на китайски – „гърчещи се насекоми“). Според китайски източници този народ се нарича още „татар“ или „тартар“.

В своето обединение жужаните включват и много немонголски племена, между които и племената на бъдещите тюркюти или тюрки. В периода 450–550 г. някои подчинени на жуаните племена въстават и за кратко време създават свои държави. Най-мощно е въстанието на гьоктюркското племе на рода Ашина, което заедно със съюзните им китай-

ски войски в 555 г. нанася тежък и окончателен удар върху държавата на жуаните. От този момент насетне тюрките за пръв път излизат на политическата карта на Азия като самостоятелен, културно обособен и държавно-творчески народ. Политическият център на новата тюркска държава е долината на река Орхон, в северната част на днешна Централна Монголия. Самите жуани в продължение на четири века са лишени от държавност, като в X в. се обединяват и дават началото на голяма империя, чийто най-известен владетел е Темучин (Чингиз хан).

Около 220 г. пр.Хр. шанюй Туман създава първото племенно обединение на хун-ну северно от Китай. Пет години по-късно китайският пълководец Мън Шън отблъсква по-редното хунско нашествие и построява китайската стена северно от град Пекин. През I в. от н.е. хун-ну търпят тежки поражения от китайците и от племената сяньби. Част от хуните тръгват в западна посока и в продължение на няколко века се приближават към река Волга. В края на IV в. (около 380 г.) азиатските хуни, водени от Баламбер и Руа, нахлуват в Северното Прикавказие, разгромяват аланите и готите и се установяват в земите на днешна Унгария. От това място хуните, вече известни като европейски хуни, подчиняват множество местни племена, създават обширно племенно обединение от Алпите до Кавказ и започват да грабят съседните провинции на Източната и Западната част на Римската империя. Ядрото на това обединение, Атиловите хуни са описани от Приск Канийски (Приск Тракиец, V в.) като първични монголоиди.

Допреди около половин век в българската и европейската историческа наука беше популярна хипотезата, че прабългарите идват в Европа като част от азиатските хун-ну и че прабългарите и хун-ну са расово и етнически неотличими. Тогава е създаден терминът 'хуно-българи' като еквивалент на днешния термин 'прабългари'. На тази основа някои учени приемат, че „хуно-българите“ са ядрото на европейските хуни, а известният Авитохол, който според „Именника на българските владетели“ е първият владетел на прабългарите, съвпада с най-известния водач на европейските хуни – Атила. Антропологичните данни, основани на археологическите разкопки на прабългарски погребения, не потвърждават предполагаемата монголоидност на прабългарите и ги представят като типични европеиди от сарматски произход. Установено е, че в сравнение с хун-ну прабългарите са значително по-рано засвидетелствани в района на Кавказ⁴.

Поради тези обстоятелства българската историческа наука отхвърля родството на прабългари и хуни по много причини, включително и политически, и приема, че прабългарите представляват откъснала се далеч на запад част от ранните тюрки. Така възниква ново определение за прабългарите – тюрко-българи. Последните резултати от археологическите и историческите изследвания представят прабългарите още по-точно и убедително предимно като сармати.

На старобългарски хуните се наричат *хунав*, където „-ав“ е старинен български суфикс. В „Слово о полку Игореве“ думата *хинова*, вариант на *хунав*, е използвана като определение за див, враждебен народ, а в „Задонщина“ *хинов*, *хиновски* са използвани като епитети, отнасящи се за татарите. На старобългарски *хъна/хъна* означава „коварен, враждебен“⁵. В старобългарската и старославянската литература няма и намек за евентуална връзка между прабългарите и хуните.

Независимо от напредъка на представите ни за произхода на прабългарите, все още има учени от Източна Европа и у нас⁶, които продължават да смятат прабългарите като неотделима част на народа хун-ну. На конгрес в Охрид Антоанета Гранберг представя списък от 48 думи, които според нея са с „хуно-български“ произход и са заети в ранно-славянските езици⁷. Според нея тези „хуно-български“ думи са част от „хуно-българския език“, който е алтайски, различен от езика на ранните тюрки. Някои от тези думи действително са прабългарски, други вероятно са наследени от други народи, дошли от изток значително по-късно (печенеги, кумани, узи). Авторката не представя доказателства за твърдението си, че това са хунски думи.

Изказва се още едно становище, чиито привърженици отхвърлят данните на Приск Канийски (V в.) и обявяват, че европейските хуни нямат нищо общо с азиатските хуни (хун-ну) и са обединение от местни сарматски, праславянски и прагермански племена. В българския вариант на тази теория прабългари и хуни отново се свързват, но този път като местен европеиден народ.

От казаното дотук става очевидно, че са нужни нови доказателства за вида и произхода на хуните на Атила. В представения по-долу материал накратко се описват заселванията им по нашите земи. На тази основа се представят доказателства за това, че те оставят няколко уникални думи от своя език, чийто първообраз днес се среща единствено в тяхната прародина – землището на евенките (тунгусите) и манджурите.

В 551 г. Йордан пише в своята хроника „Getica“, че след смъртта на Атила (453 г.) съюзните на хуните народи се разбунтуват. В 454 г. гепидите отказват да са васални на хуните и в една битка с тях убиват най-големия син на Атила – Еллак. Въстаналите гепиди се свързват едновременно с римския император Марциан и получават правото да се заселят в областта Дакия като римски федерати. В края на същата година остроготите (остготите), живеещи в Панония, също отхвърлят зависимостта си от хуните и се признават за федерати на Марциан.

По-малките синове на Атила – Ернах и Денгизих (Денгиз, Ченгиз ?), организират наказателно нападение над готите в Панония, но в битката с тях са разбити. Тези загуби на непобедимите дотогава хуни предизвикват разпад и мощни размествания на обединението им от разнородни племена. Започва масово изселване на първичното хунско население от Панония на изток и юг, документирано от хронистите Йордан (около 551 г.) и Прокопий Кесарийски (500–561). Част от хуните под ръководството на Денгизих се заселва в района между река Прут и река Днепър, която на езика на хуните се нарича Вар. Ернах с народа си отива още по на изток и в 465 г. е в района на Приазовието, в съседство с оногурите (бъдещите Аспарухови българи). Друга част от хуните, водени от Емнетзур и Ултиндзур (петия и шестия син на Атила), в периода 457–458 г. преминава Дунава и е заселена от византийския император Льв I в района между днешните български градове Лом и Плевен. Тези хуни федерати защитават дунавската граница на империята и са наречени от Йордан „фосатизи“, от римската дума за „военен лагер“. Йордан съобщава и за по-сетнешно заселване на хуни (след 527 г.) по времето на Юстиниан I, наречени „сакромонтизи“. Вероятно от тях идва името на река Вардар. Според „Арменската география“ от VII в. на Анани Ширакаци река Кубан, където се настаняват Ернаковите хуни, също е наричана Вардар. От горните данни може да се предположи, че хунската дума *вар* означава „река“. В 469 г. Денгизих организира неуспешен грабителски поход на юг от Дунав без подкрепата на брат си Ернах и е убит. Малко по-рано, в 463 г., обединените сарматски народи на Прикавказието – оногури, савири и сарагури, разгромяват новите си неканени съседи – хуните на Ернах, и избиват целия им народ (Теофилакт Симоката).

Същото събитие е отразено в древна тюркска легенда, в която се казва, че след като войската на хуните е разбита, остава жив, но тежко ранен само един деветгодишен хунски царски наследник в най-западната част на Атиловата държава. Той е намерен от митичната вълчица-прародителка, която зачева от него. Вълчицата побягва в Алтай, където ражда първите девет сина на рода Ашина⁸. Вълкът е тотем (родич) за тюрки и монголи, но не и за прабългари, чийто тотеми вероятно са сърната и барсът.

Йордан (V в.) пише, че в началото на кризата, когато „хуните се уплашват от готското оръжие“, Денгизих има под своята власт само най-верните си племена ултиндзури, ангискири (вероятно акацири), бардори (вероятно вардари «речно племе») и битугури. Малко по-късно битугурите (това вероятно е местното племе будини) също се отделят от хунския съюз.

Съвременната топонимика вече борави с термини от географията и историята на почти цяла Евразия⁹. Възползвайки се от това представяме анализ върху историко-географския произход на пет български думи с възможен хунски произход – *бара*, *порой*, *шавар*, *шубрак* и *чурка*, както и на основния хунски корен *Ултин*, *Алдан*, *Атила*. Тези думи не се срещат сред «хунските» думи, посочени от Антоанета Гранберг. Анализът им ни насочва към възможния географски район – първоизточник на тези думи и вероятна родина на Атиловите хуни.

1. Анализ на значението, разпространението и произхода на българската дума *бара* (ж. р., мн. ч. *бари*). Думата означава:

- а) река, малка река, рекичка, дол, долче, езерце, вада, поток, локва, застояла вода (старинен, географски ограничен термин с много локални производни). Среща се и производната дума *баруга* – локва, езерце.
- б) тепавица на планинска река за пране на черги, килими, дрехи (по-нов и производен термин).

Българската дума *порой* означава „временна вада, поток вода, който се получава след силен дъжд, от тук *пороен дъжд*“. Тази дума не се среща в славянските езици и може да е вариант на посочената по-горе *бара*.

В първото си значение терминът ‘бара’ е включен в редица старинни хидроними и топоними, срещащи се най-често в Северозападна България и Софийско: с. Крива бара, язовир Среченска бара, река Бара, река Софийска бара, река Църна бара, река Волуешка бара, река Боденска бара, Тишевишка бара, Върбишка бара, Дърводелска бара, Моравешка бара, Петърнишка бара и др. Освен в Северозападна България и в Софийско терминът се среща и в прилежащите райони на Сърбия и Румъния. В Сърбия – река Ибар, приток на р. Сръбска (Западна) Морава и река Колубара, Ибру – река в Румъния. На румънски *bağ* – благо, мочурище, тресавище¹⁰. Край град Киев има река, наречена Ибр.

В миналото думата *бара* е непозната в Тракия, на юг от Стара планина, и в Североизточна България и Добруджа. Поради тази причина липсват местни хидроними и топоними, образувани с тази основа. Това изключва връзката на термина с прабългари и траки.

Регионалната старинна и неславянска дума *бара* отдавна е забелязана от българските етимолози. За нейното обяснение обаче са представени няколко преселени, твърде хипотетични и погрешни етимологии, които не отчитат специфичното регионално разпространение на термина и връзката му с локалните исторически заселвания. Една от тези етимологии обяснява термина като произведен на арабската дума *بحر* (*baħr*) „море“, през османо-турски – *baħr* „голямо езеро, море“. Други автори условно приемат думата за остатък от езиците на автохтонното балканско население – даки, мизи, трибали. Например Ив. Дуриданов обяснява посочените хидроними от вида Ибър като наследство от античното тракийско название на река Марица – *Hebros*¹¹. Тракийското название Хеброс е запазено в днешното гръцко название на реката – Έβρος, и като Ибър, местно название на река Марица в горното ѝ течение. Старото име на река Тополница, ляв приток на р. Марица, е също Ибър, откъдето идва топонимът Поибрене, село в руслото на реката, Софийска област. Владимир Георгиев обяснява тракийския хидроним *Hebros* като произведен на индоевропейското *ewǵu-s „широк“ (в случая – „широка река“) и на тази основа допуска неговото по-широко разпространение, например до град Киев¹².

Всички тези хипотези не се съгласуват с факта, че вместо да се среща най-често в днешна Тракия, терминът е практически непознат и не образува топоними и хидроними в Горнотракийската низина, в Източна и Западна Тракия, в средната и източната част на Северна България, но има голяма честота на употреба в Северозападна България и Софийско, Източна Сърбия, Румъния и даже до Киев.

На основата на специфичното географско разпределение на старинния термин *бара* и като се има предвид неговата пълна омофония и еднакво значение с по-горе посочената хунска дума за река – бар, може да се изкаже хипотезата за хунския произход на тази регионална балканска дума. Тази хипотеза се подкрепя от: а) наличието на такава дума при европейските хуни; б) документираните заселвания на хуни в посочения район и в) наличието на подобна дума за река единствено в географския район, откъдето произлизат древните хуни – района на днешните манджури и тунгуси в Североизточна Азия. Това се вижда от следните данни. Според Мурзаев¹³ от всички езици на територията на бившия Съветски съюз терминът ‘бира’ „река“ се среща единствено в тунгусо-манджурските езици на руския Далечен Изток в Сибир. Терминът присъства във всички съвременни тунгусо-манджурски езици в няколко близки значения: *бира* – река (евенски), негидалски *бира*, *бия* „рекичка“, „ручей“; нанайски *бира* „ручей“, „малка река“; манджурски *бира* „река“, *бирага*, *бирха* „рекичка“, „ручей“; орочеки *биака* „ручей“, „извор“; удейски *бияса* „река“, „рекичка“. В топонимията на руския Далечен Изток често се срещат названия, включващи думата *биракан*, където *-кан* е умалителен суфикс, също *биракчан*, *бэракчан*. Обратно, *бирандя*, *бирая*, *бирамия* – „много голяма река“. На картите могат да се срещнат многобройни фонетични изкривявания на този термин: *Бирея*, *Бырайа*, *Биремья*, *Биранджа*, *Бириями*, *Бирьякан*, *Биря*. Терминът е оставил дълбоки следи в топонимията на Източен Сибир и Далечния Изток: *Бирандя* в Амурска обл.; залив *Бирая* на Байкал; реките *Бирая*, *Большая Бира* и *Малая Бира* – леви притоци на р. Амур; р. *Салды-Бира* – ляв приток на р. *Голяма Бира*; град *Биробиджан* – център на Еврейската автономна област в Хабаровския край, градовете *Бира* и *Биракан* – железопътни гари, река *Биранга* – в басейна на Ангара, планина *Биранга* и мн. др.

Тунгусо-манджурските езици се присъединяват към алтайското езиково семейство, което освен тях включва монголските и тюркските езици. Много изследователи обаче не виждат достатъчно причини за такова присъединяване. В тюркските езици терминът 'бара' (река) не се употребява, а вместо него и със същото значение се употребява думата *сай* (река, дол)¹⁴. Тюркското *сай* (*чай* при иранците) може да е иранска заемка.

2. Анализ на значението и произхода на българските думи *чуркам*, *чурка*.

В българския език *чурка* „струйка“, *чуркам* „права струйка“, *чочурка* „тръбичка, от която излиза струйка“. Този корен е оригинално български и има точно съответствие в прасеверотунгуски **žurka*, праалтайска форма **čurka* „бърз поток, течение“ (rapid, swift stream, current)¹⁵.

3. Анализ на значението, разпространението и произхода на българските думи *шавар* и *шубрак*. В българския език думата *шубрак* означава гъста, нискостеблена, храстовидна растителност. Думата е образувана от славянския суфикс -ак и странната семантична основа *шубр*. В българския език тази изолирана семантична основа съвпада омофонно с термина 'шувар', като двата термина имат съвършено различно значение. *Шувар* е название на вид тръстика, която расте по мочурливите места и ливади. Достига метър и половина височина и при дъвчене и запарване има сладникав вкус. Има много имена – блатен аир (*Acorus calamus*), папур, шафар¹⁶ или шавар¹⁷. Оттук идва и определението шаварлии „заблатени места, обрасли с тръстика“. Родина на растението е Северна Азия, но вече се среща на много места. Според Motley¹⁸ растението е описано в Стария завет като „каламус“ (оттук и научното му название *Acorus calamus*). Маслото му се е ползвало за получаване на миро. Растението е известно от градините на Соломон, продавало се е на пазарите в град Тир и в Индия като лекарство против колики. Остатъци от растението са намерени в гробницата на Тутанкамон.

В Източна Европа растението е познато от Средновековието. Според една от версиите шаварът е донесен тук от финикийски и арабски търговци, а според друга, по-обоснована хипотеза – от татарите в XII–XIV в. Последните вярвали, че това растение очисти водите в езерата и разхвърляли корени от него по всички водоеми¹⁹. Поради това в румънски, украински, руски и полски език за това растение се срещат названията *татарска трева*. В руски, белоруски и украински се употребява и неясното название *шувар*, *szuwag*. В Западна Европа и Америка растението прониква едва преди няколко века и тамошните названия отразяват неговия сладък (захароподобен) вкус. В турския и азерските езици, както и в Западна Европа, названието *шувар* (*шавар*) е непознато.

Относно етимологията на източноевропейска дума *шувар* са изказвани различни тези. Според А. Брюкнер²⁰ полското название е заимствано от руски език; М. Фасмер²¹ смята, че руската дума е заимствана от полски, а полската – от немски. Според И. Г. Добродомов²² руската дума *шувар* произлиза от българското *шавар*, която дума пък се извежда от др.тюркското *sugar qamush* (сладък камъш). В България засега не е известна задоволителна етимология на *шавар*²³ и тя не се свързва с подобната ѝ българска дума – *шубрак*.

Терминът 'шавар' вероятно има източносибирски произход²⁴ и съвсем основателно се свързва с появата на топонима Сибир²⁴. Впоследствие добива широко разпространение в Централна и Средна Азия и Източна Европа, където има изменен вид и тясно конкретизирано значение²⁵. Единствено в тунгусо-манджурските езици терминът е със значение, каквото е и в българския език:

1. Блатно растение с дълги, мечоподобни листа със сладък вкус.
2. Крайбрежни храстовидни растения – шубраци.

* В тунгусо-манджурски: *сивэктэ* „храстовидни растения по долините на реките“, „хвош“, „заблатена горичка“, „незамръзващи мочурища“.

** Бурятски: *шэбэр* „гъста гора“, „блато“; монголски: *шивэр* „крайбрежни храстовидни растения“, „кал“; „заблатена горичка“; рус. диал. в Сибир: *шибир*, *шивир* „храстовидни растения по бреговете на реки и в низините“; калмикски: *шавр* – също; евенски *хивтаг* „блато“, „тресавище“, „кално място“; халха-монг: *шивэр* „горско блато“; в Далечния Изток на Сибир *шивер*, *шивера* „каменист, полегат праг на река“. Таджикски: *шибер*, *шивер* „блато, тресавище“; *шиварзамин* „гинеста, заблатена почва“; шугнански (на Памир): *savag* „блато“, „тресавище“, „заблатена ливада“; киргизки: *шибер* „всяка една висока, гъста трева“.

Освен в Приамурския край единственото друго място в света, където тунгусо-манджурската дума *шавар* се употребява в най-запазен вид и точно в тези две значения, е България. Основателно може да се смята, че носители на този термин в българския език са хуните на Мунджук, Бледа и Атила. Още едно наблюдение прави впечатление – въпреки че растението шавар в Стария свят е познато още от библейски времена, в българския език това растение не е познато с термин от класическите езици (каламус), а с термин, който има тунгусо-манджурски произход.

Интересно е, че в тюркските езици терминът ‘шавар’ не се употребява, а вместо него и със същото значение се употребява думата *саз*, добре позната като нова заемка от османотурския език. Във всички тюрски езици терминът ‘саз’ има същите две значения, както и терминът ‘шавар’ – особен вид блатно растение (тръстика) и храстовидна растителност покрай водоеми²⁵.

Често се правят опити езиците на изчезнали народи (хуни, авари, хазари) да се изяснят според запазените владетелски титли, понятия от областта на въоръжението и религията. Обикновено посочените термини са общи за много народи, което не дава искания резултат. За разлика от тях посочените термини ‘бара, порой, чурка’ и ‘шавар’ са обикновени думи от бита. Тези термини хвърлят светлина не само върху всекидневния език на техните носители, т.нар. хуни (хун-ну), но и върху изходната територия, откъдето произхождат тези носители.

Първият изненадващ извод от това изследване е, че сред дошлите в Европа хунски племена вероятно не е имало тюрки, които вместо посочените *бара* и *шавар* употребяват съвсем други думи, съответно *сай* и *саз*. Вторият изненадващ извод е, че изходната географска територия, от която идват посочените термини (‘бара, порой, шавар, шубрак’), не съвпада с платото Ордос и Джунгария, както се твърди от някои тюрколози и хунолози, а се намира северно от езерото Байкал и по долината на река Амур. Върху тази територия от дълбока древност живеят евенки, по-известни с руското си наименование тунгуси. Евенките са близкородствени с по-многобройните от тях манджури, живеещи на юг от река Амур. При изследване на историко-географските особености на посочената територия прави впечатление, че в нейния център много често се среща терминът ‘алдан’. Той се открива в наименованието на обширните Алдански планини (2306 м), през които тече река Алдан (2273 км), в която се влива по-малката река Алдикан (умалително от Алдан). Известно е, че от всички историко-географски названия хидронимите и оронимите са най-консервативни, особено тези, отнасящи се до големите древни реки и планини. Следователно може да се допусне, че посоченият термин *Алдан* е много древен. За етимологията на хидронима Алдан има няколко хипотези, от които най-популярна е тази, извеждаща наименованието от езика на най-старото население по тези места, евенките: *олдо* = ‘риба’, *алдан* = ‘рибна, богата на риба река’. Подобна е и думата от езика на евенките *улде* ‘месо’.

Основната храна на древното население по тези места са месото (улде) и рибата (олдо). Възможно е и това название да е свързано с етнонима на древен народ, живял по тези места. Всъщност този термин се среща като име на най-значимото племе при европейските хуни – *ултиндзур*, и като лично име на най-известните им пълководци – *Улдин*, *Аудан*.

За пръв път хунски пълководец с име Улдин е упоменат от историците през 400 г., когато опитът на източно-римския пълководец Гайна да премине на север от р. Дунав край гр. Нове (дн. Свищов) е осуетен от войските на хунския предводител Улдин, който убива Гайна и изпраща главата му в Константинопол²⁶. Вероятно същият хунски пълководец Улдин се споменава 5 години по-късно (405 г.), когато западните римляни на Стилихон побеждават германските пълчища на Радагайс благодарение на хуните на Улдин: ‘Срещу Радагайс римляните наеха двама езичници – готския пълководец Сар и хунския Улдин’²⁷. Без съмнение същият Улдин участва в голямо нападение на юг от Дунав през 408 г.: ‘Защото Улдис, вождът на варварите около р. Истър, преминал реката с голяма войска и се разположил на стан в тракийските предели. Той превзел с предателство Кастра Мартис, град в Мизия, и от там опустошавал останалата Тракия’²⁸. Около 50 години по-късно при хуните се появява друг пълководец с това име – Улдах. Агатий Миринейски (536–582) упоменава, че преди 554 г. ‘Улдах – хун’ помогнал край гр. Пезаро с войските си на византийския пълководец Нарзес и нанесъл силно поражение на Левтарис, съюзник на готите²⁹.

Освен като лично име – прозвище, хунското име Улдин може да се срещне и като название на главното хунско племе – ултинджури. Агатий Миринейски отбелязва, че ултинджуриите „били най-могъщи и знаменити във времената на император Лъв I (457–474)“³⁰. Йордан в неговата историческа летопис³¹ посочва, че след смъртта на първородния Атилов син Елак (убит през 454 или в началото на 455 г.) вторият син Денгизих застава начело на племената „ултинджури, акагири, битугури и бардори“. В същата летопис Йордан изброява шестимата законни синове на Атила: Иллак (Еллак), Денгизих, Бел-Кермек, Ернах, Емнетзур и Ултиндзур. Както се вижда, един от синовете на Атила носи епонимното име Ултиндзур, т.е. родът (дзур) Ултин.

Следователно хунското име Улдин (Ултин, Аудан, Алдан) се среща и като име на народ или племе (ултинджури), и като лично име. Освен двамата пълководци от началото и средата на V в. (съответно Улдин и Улдах-хун), името или прозвището Улдин носят самият Атила и един от неговите синове. Най-вероятно основният носител на термина ‘улдин’ е главното хунско племе – ултинджуриите, а историческите личности с това име са били представители на това племе. Второто по важност племе, подчинено на Атила, носи името акацири, което може да е сродно с названието на днешния малък сибирски народ юкагири. Юкагириите са многоброен коренен народ в Централен Сибир, част от който е считан за възможен субстрат на по-късните евенки.

Атила е роден около 395 г., умира през 453 г., след което обширната хунска империя се разпада. Самото име Атила се превежда като „бащица“, но на езика на готите. Други форми на това име в някои средновековни европейски езици са: Етли (скандинавски), Атли (английски), Етцел (южнонемски), Ецел (немски), Агтила (руски), Итил (тюркски), Ижил (монголски). Истинското (хунско) име на този хунски вожд не е известно³², но може основателно да се допусне, че то е модифицирано така, че да звучи по-близко и разбираемо за съвременните му хронисти. Например от предполагаемото име Денгиз (или Ченгиз) на втория Атилов син се получава германизираният вариант Денгизих. Най-вероятно истинското име на хунския вожд е било подобно на това, срещано се в националния епос на днешното население на руски Татарстан – *Аудан*³³, *Ултин*, *Алдан*^{*}, от което с често срещаната модификация „премятане на съгласните л и д“ се получава германизираният му вариант Атила.

На основа на горните данни етнонимът *ултинджури* и производните му лични имена и прозвища *Ултин*, *Алдан*, *Аудан*, характерни за европейските хуни, може да се свърже със старинния и много разпространен хидроним и ороним АЛДАН** в района на Среден и Източен Сибир, откъдето най-вероятно произлизат азиатските и европейските хуни. В подкрепа на това привеждаме и факта, че в миналото и днес този район и прилежащият му на юг район в Северен Китай (Манджурия) се нарича Хин. В този район се намират планините, наречени Голям Хинган и Малък Хинган. От този район в посока юг, към Китай, са нахлували хуните и точно на този път е построена първата китайска стена. Има и множество езикови съответствия. Титлата *хуту* при Атиловите хуни означава „най-голям син, престолонаследник“, в езика на манджурите *хутен* означава „син“³⁴, а в този на евенките *хутэ* е „дете“. Според византийските летописци Атила е наричал своята първа съпруга *Керка* (име или обръщение), в езика на манджурите *гирке* (*girkь*), а в езика на евенките *girki* означава „жена, съпруга“³⁵. Шутът на хунския вожд Бледа е записан с името *Зерко*

* В книгата „Джагфар тарихи“, описваща този епос, се казва, че „Канът Атиле, Айбат по прозвище Аудан, нападнал алманците и фарангите...“. В началото на този епос Аудан се жени за княгиня от страната Барджил (т.е. Берсил – Берсилия, държавата на прикавказките българи – берсили).

** Скитите и сарматите наричат река Волга *Rha* (Рха, Ра), което на техния език значи „река“. Угро-финското название на река Волга е *Ilil*, което на техния език също значи „река“. Подобно е и названието на реката при ранните тюрки – *Атил*, *Итил* (башк. *Изел*, тат. *Идел*, каз. *Едил*, чуваш. *Амӓл*, калм. *Ижл*, монг. *Итил*). Това название е близко до името на хунския вожд Атила, което може да отразява факта, че името Атила произлиза от сходния хидроним Алдан. Вероятно в района на Средна Волга и Урал е имало сериозно присъствие на хуни, за което говори фактът, че в езика на евенките *урэл* означава „планина“, което може да обясни местния ороним *Урал*. Руслото на река Алдан има вида на виеща се змия или на бич и този символ е включен в герба на град Алдан и в герба на Алданския район. От тази древна и важна представа за река Алдан може би идва и прозвището „Бич божи“, с което Атила се представя пред папа Лъв I.

(Ζέρκων). Тази дума има точно съответствие в тунгусо-манджурските езици: в евенки *džarga*, *džargъ*, нанайски *džajgasi* „оскърявам, дразня, надсмивам се, ругая“, в монголски *zorgo* „своеволие, произвол“. Най-вероятно името на шута *зерко* всъщност е означавало „шут“ в тунгусо-манджурските езици.

Горните заключения и изводи помагат да се изясни географския произход на ядрото на т.нар. европейски хуни. Тези данни, колкото и оскъдни да са, подкрепят мнението, че същинските европейски хуни произхождат от землището на евенките (тунгусите) – многоброен и мощен в миналото народ. Евенките се оформят като народ във II хил. пр.Хр. от смесването на местното палеосибирско население (предците на днешните юкагири) с пришлите от района на езерото Байкал праалтайци. Първоначално евенките населяват цялата територия от река Енисей до Охотско море и северно от река Амур и езерото Байкал. Почти същото е и днешното им териториално разпределение. За да отразят техните набези, през IV в. пр. н.е. китайците построяват Великата китайска стена от брега на Тихия океан до планината Алтай. Към X в. тяхното огромно землище е разсечено на две от дошлите от юг скотовъдни, тюркоговорящи племена, известни днес като якути (саха). Самите тюрки се формират като народ далеч на юг, в района на Джунгария (части от Северен Китай, Западна Монголия и Източен Казахстан) и Централна Монголия и едва в VI в. се проявяват като завършен, държавно-творчески народ.

Горният извод е в пълно съответствие с аргументираната хипотеза за родството на хуну с енисейските народи, поддържана от Ласло Лигети, Едвин Пълибланк и Александър Вовин³⁶. Най-вероятно азиатските хуни са евенки (тунгуси, манджури) и ядрото на европейските им наследници (улгинджури, акацири) има подобен произход. Общото между хун-ну и праторките е, че и едните, и другите съдържат като суперстрат части от древните праалтайски племена. Хун-ну се оформят в Централен Сибир на базата на местните палеосибирски племена, докато тюрките се оформят южно от Алтай на базата на източноиранските и тохарските народи поне 2000 години след хун-ну. Горните представи за генезиса и прародината на хун-ну и на ранните тюрки обясняват твърде различната историческа съдба на тези два народа и отсъствието на допирни точки между тях.

¹ Дёрфер Г. О языке гуннов // Зарубежная тюркология. Древние тюркские языки и литературы / Ред. А. Н. Кононов. – Вып. 1. – Москва: Наука, 1986. – С. 71–134.

² Пак там.

³ Vovin A. Did the Xiongnu speak a Yeniseian language? // Central Asiatic Journal. – 2000. – № 44 (1). – P. 87–104.

⁴ Голійски П. Българите в Кавказ и Армения (II–X век). – София: Изд. Тангра ТанНакРа ИК, 2006. – С. 199–472.

⁵ Понте-младшият Н. По поводу гипотез «скептиков» о тюркских лексических заимствованиях в «Слове о полку Игореве» // Петербургские славянские и балканские исследования. – 2007. – № 1/2. – С. 52–56

⁶ Добрев Ив. Златното съкровище на българските ханове от Атила до Симеон. – София: Рива, 2005. – С. 11–42

⁷ Делева (Гранберг) А. Класификация на хуно-българските думи, заети в славянски // Четирнадесети международен конгрес на славистите. – Охрид, 10–16 септ. 2008. – URL: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/A_Granberg_Huno_PrBg_zaemki_v_Slavjanski.pdf (дата на достъп: 25.05.2014).

⁸ Алексиев-Хофард А. Изгубените кодове на древните българи. – София: Изд. на Център за изследване на българите, 2015. – С. 196.

⁹ Мурзаев Э. М. Словарь народных географических терминов. – Москва: Мысль, 1984. – С. 73.

¹⁰ Hasdeu B. P. Etymologicum Magnum Romaniae. – Tomul 1, Bucuresci: Editura Socecu, 1887; Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor (Pagini alese). – Bucharest: Minerva, 1970.

¹¹ Дуриданов И. Езикът на траките. – София: Наука и изкуство, 1976. – С. 38.

¹² Георгиев В. Българска етимология и ономастика. – София, 1960. – С. 26–27; Георгиев В. Траките и техният език. – София, 1977. – С. 37.

¹³ Мурзаев Э. М. Словарь народных географических терминов. – Москва: Мысль, 1984. – С. 85.

¹⁴ Пак там. – С. 491.

¹⁵ Dybo A. Language and Archeology: Some Methodological Problems. 1. Indo-European and Altaic landscapes // Journal of Language Relationship. – 2013. – № 9. – P. 69–92.

- ¹⁶ Касъров М. Речник на Странджански (рупски) диалектни думи. – Бургас. – URL: <http://www.kassarov.com/novel/12.pdf> (дата на достъп: 20.05.2013).
- ¹⁷ Вакарелска-Чобанска Д. Самоковският говор. – София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“, 2002. – С. 207, 209.
- ¹⁸ Motley T. J. The ethnobotany of Sweet flag, *Acorus calamus* (Araceae) // *Economic Botany*. – 1994. – № 48 (4). – P. 397–412.
- ¹⁹ Телятьев В. В. Полезные растения Центральной Сибири. – 3-е изд. – Иркутск: Вост. Сиб. кн. изд-во, 1985. – С. 54–55.
- ²⁰ Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Krakow, 1927. – URL: https://pl.wikisource.org/wiki/S%C5%82ownik_etymologiczny_j%C4%99zyka_polskiego (дата на достъп: 21.05.2014).
- ²¹ Фасмер М. Етимологическият словарь на руския език. – URL: <http://vasmer.narod.ru/p001.htm> (дата на достъп: 25.05.2014).
- ²² Добродомов И. Г. Тюркизми на славянските езици как източник на сведенията по историческата фонетика на тюркските езици (соответствие s – i) // *Советска тюркология* (Баку). – 1971. – № 2. – С. 81–92.
- ²³ Ковачев И. Критични бележки за няколко вида от флората на България // *Научни трудове на ВСИ „В. Коларов“*. – 1961. – № 9. – С. 85–92.
- ²⁴ Патканов С. К. О происхождении слова «Сибирь» // *Сибирский сборник: Приложение к газете «Восточное обозрение»*. – 1891. – Кн. 2; Переиздание: Патканов С. К. *Сочинения*. – В 2 т. – Т. 2. – Тюмень: Издательство Ю. Мандрики, 1999. – С. 8–19; Караев С. К. Этимология топонимов «сибер» и «Сибирь» // *Общественные науки в Узбекистане*. – 1966. – № 1. – С. 7.
- ²⁵ Мурзаев Э. М. *Словарь народных географических терминов*. – Москва: Мысль, 1984. – С. 628.
- ²⁶ Maenchen-Helfen O. *The World of the Huns: Studies in Their History and Culture* / Max Knight (editor). – Berkeley: University of California Press, 1973. – P. 59.
- ²⁷ Paulus Diaconus. *Historia Romana*. XII.12. – URL: <http://mreadz.com/read-191260/p23> (дата на достъп: 27.05.2015).
- ²⁸ Созомен. Църковна история // *Гръцки извори за българската история*. – Т. 1 / Отг. редактор чл.-кор. Веселин Бешевлиев. – София: Изд-во на Българската академия на науките, 1954. – С. 67.
- ²⁹ *Agathiae Myrinaei. Historiarum*. – II; 2,3 // *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae / Editio Emendator et copiosior consilio B. G. Niebuhrii*. – Bonnae, 1828 (MDCCLXXVIII). – URL: [http://www.documentacatholicaomnia.eu/20vs/203_CSHB/1828-Historiarum_Libri_\[Niebuhrii_Editio\]_GR.pdf](http://www.documentacatholicaomnia.eu/20vs/203_CSHB/1828-Historiarum_Libri_[Niebuhrii_Editio]_GR.pdf) (дата на достъп: 27.05.2015).
- ³⁰ Агатий Миринейски. История. – Кн. V // *Гръцки извори за българската история*. – Т. 2 / Отг. редактор проф. Александър Бурмов. – София: Изд-во на Българската академия на науките, 1958. – С. 186.
- ³¹ Йордан. Гетика. – Ч. 2. (551 г.). – URL: <http://www.harbornet.com/folks/theodrich/Goths/Goths1.htm> (дата на достъп: 27.05.2015).
- ³² Дёрфер Г. О языке гуннов... – С. 97–98.
- ³³ Бахши Имам. Джагфар тарихи. – София: Издателство „Кама“, 2005. – С. 19.
- ³⁴ Добрев П. По следите на една научна сензация. – София: ИКК „Славика-РМ“, 1997. – С. 124.
- ³⁵ Пак там. – С. 144.
- ³⁶ Yovin A. Did the Xiongnu speak a Yeniseian language? – P. 87–104.